Б43

2294

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Бєлобров Борис Давидович

УДК 32:316.7

ІДЕОЛОГІЯ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ

23.00.03 – політична культура та ідеологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100310027

Київ – 2005

1953
БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти Академії педагогічних наук України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор,
академік АПН України,
Андрущенко Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, ректор

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Богданов Володимир Семенович,
Черкаський навчальний центр
Одеської національної юридичної академії,
директор

кандидат політичних наук, доцент
Співак Віктор Миколайович,
Національна академія внутрішніх справ України,
Навчально-науковий інститут управління,
начальник

Провідна установа: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень Національної Академії Наук України, відділ теоретичних і прикладних проблем політології, м. Київ

Захист відбудеться "30" червня 2005 р. о 11^00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "30" травня 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Н.В.Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження проблеми ідеології сталого людського розвитку обумовлена практикою, насамперед, необхідністю змістовного визначення стратегії суспільного поступу, якісних характеристик сходження людини до вершин прогресу, якісно вищого, забезпеченого й соціально захищеного суспільного буття людини, її комфортнішого самопочуття у порівнянні з попередніми епохами.

Довгий час порівняння якісних характеристик суспільних систем здійснювалось за такими критеріями, як рівень розвитку продуктивних сил суспільства, якість та стан виробничих відносин, продуктивність праці, видобуток тієї чи іншої продукції на душу населення тощо. Виходячи з них, базуючи зазначений аналіз на методології формаційного підходу, вчені-марксисти напрацювали досить об'ємний масив літератури щодо якості життя й перспектив розвитку людей у колишньому СРСР та країнах соціалістичної співдружності й одночасно щодо його занепаду в країнах капіталістичного табору. Не можна сказати, що зазначений підхід був суцільно хибним. Однак і однозначно науковим його визнати важко.

І продуктивні сили, і виробничі відносини, не кажучи вже про кількісні показники виробничих потужностей у промисловості чи розвиток сільськогосподарсько-харчового комплексу, ніколи не можна залишати поза увагою. Так чи інакше, але певну інформацію щодо стану справ у суспільстві вони дають. За їх зміною можна відстежувати динаміку суспільного поступу, більш-менш точно визначити його тенденції і перспективи. Однак для визначення якісного стану суспільного буття, а головне – самопочуття, комфортності людини в системі розгалужених виробничих і суспільних відносин взагалі, цих критеріїв виявляється недостатньо.

Ситуація ще більш загострюється у зв'язку з урізноманітненням суспільних взаємозв'язків, ускладненням суспільних відносин, зміною функцій суспільних інститутів та світоглядних орієнтацій людини наприкінці XX століття. Розмова про продуктивні сили та виробничі відносини в цей період стає надто абстрактною і приблизною. Практика пішла далі теорії. На горизонті громадської думки з'явились нові підходи, які намагаються здійснити зазначений аналіз за допомогою низки додаткових показників. Все це й вилилось у теорію "сталого людського розвитку", розробка й застосування якої до нинішніх соціальних реалій постає як першочергове завдання теорії й

соціальної практики.

Актуальність нашого дослідження обумовлена також потребами визначення суспільних пріоритетів розвитку України як суверенної й незалежної держави.

"Куди рухатись", "яке суспільство будувати" – ці питання постали відразу ж з проголошенням незалежності і з початком державотворчих процесів, які набирали силу. Однозначно спрямованої й консолідованої відповіді в цей час громадська думка (масова свідомість) і теорія ще не мали. Однак з часом їх вектор все більше цілеспрямовано повертався в бік людських цінностей, утвердження яких розглядалось як реальна перспектива суспільного поступу, як цивілізаційний спосіб життя, як його організація за прикладом розвинених країн світу.

Осмислення якості життя в парадигмі людських цінностей та сталого людського розвитку постало актуальним завданням української державотворчої теорії, ширше – української політології й гуманітарної думки загалом. Означений підхід розглядався як модернізаційний, як такий, який поряд із збереженням позитивних аспектів формаційного аналізу, розширює наші оціночні й прогностичні можливості, дозволяє поглибити теоретичне бачення нових суспільних реалій і одночасно здійснити прогноз їх розвитку в більш-менш віддаленій перспективі.

Розробленість проблеми сталого людського розвитку в світовій і українській політології не можна вважати задовільною, а тим паче – вичерпаною. І це зрозуміло. Зазначений підхід утвердився в суспільній теорії порівняно недавно. Його витоки – в теорії "людських відносин" (hyman reletions theory), запропонованій на противагу "тейлоризму" в 20-х роках XX століття такими вченими, як В.Ретсліберг, У.Мур, Е.Мейо (США) та Ж.Фрідманом (Франція). На сьогодні прибічниками цього підходу стали більшість західних фахівців-соціологів та політологів. Розгортається він і в царині української політології.

Одними із перших до нього звернулась група науковців-аналітиків Інституту стратегічних досліджень при Президентові України, які згуртувались навколо відомого вченого С. Пирожкова. Координаційну й організаційну роботу щодо розробки теорії й методології цього підходу очолив науковий співробітник Інституту О.Власюк. До групи увійшли такі відомі й молоді дослідники, як С.Вегера, В.Гусаков, Б.Данилишин, А.Дрон, С.Здіорук, В.Кремень, В.Кукса, Е.Лібанова, Л.Муляр, І.Онищук, О.Палій, М.Томенко,

Л.Чуйко, М.Шульга, В.Яценко та інш. Суттєвим також став вклад міжнародної групи експертів – С.Брауна (головного редактора ПРООН, Нью-Йорк), Р.Вон (радника з питань соціального захисту, PADKO, USAID, Київ), М.Гхош (наукового координатора Представництва ООН в Україні), Е.Дурбін (консультанта), Г.Фріланд (співробітниці Української правничої фундації).

Помітний вклад у розробку методології теорії сталого людського розвитку внесли такі українські вчені, як В.Андрущенко, В.Бабкін, О.Бабкіна, В.Бех, Д.Видрін, М.Головатий, Л.Губерський, В.Журавський, В.Кремень, І.Курас, В.Литвин, М.Михальченко, М.Мокляк, О.Мироненко, Ф.Надольний, В.Пазенок, Ю.Пахомов, А.Ручка, Ф.Рудич, Д.Табачник, С.Телешун, Ю.Шемшученко, В.Якушик та інші.

На особливу увагу науковців заслуговують звіт Представництва ООН в Україні щодо критеріїв та показників сталого людського розвитку. Як зазначає В.Смолій, цей звіт "є важливим внеском в обговорення можливих варіантів розвитку країни та регіону в цілому. На шляху радикальних змін, що відбуваються за трьома основними напрямками – становлення держави, побудова демократії та створення ринкової економіки, Україна досягла певних успіхів. Прийняття Конституції, впровадження національної валюти зміцнили суверенітет України. Відбулися значні зрушення в економіці. Зростає роль України на міжнародній арені. Але гострі проблеми ще залишаються. При їх вирішенні надзвичайно важливо врахувати потреби кожної людини та фактор соціальної єдності. Людина повинна бути в центрі створюваної правової та інституціональної інфраструктури на всіх рівнях. Висвітлюючи те, як втілюються в життя на національному рівні зобов'язання, взяті на себе Україною на міжнародних форумах та конференціях, цей звіт сприятиме входженню нашої держави до міжнародного співтовариства. У ньому аналізується сучасна ситуація в Україні та подаються пропозиції, які можуть бути враховані при прийнятті політичних рішень".

Помітним є також доробок вчених НАН України, синтезований у виданні "Проблеми сталого розвитку України" (К., 1998), підготовленого за редакцією В.Волошина. У ньому публікуються наукові доповіді провідних фахівців (В.Бар'яхтара, В.Геєця, М.Долішнього, П.Костюка, В.Кухаря, Б.Патона, Л.Руденка, В.Трегобчука, В.Шевчука та ін.) присвячені соціально-економічним, природничим та техніко-технологічним проблемам переходу України на принципи сталого розвитку.

Разом з тим, незважаючи на досить помітний обшир наукових публікацій, теорія й методологія сталого людського розвитку розроблена все ще недостатньо повно. Несистематизованими залишаються основні критерії та показники сталого розвитку. Слабо обґрунтованим виглядає й необхідність їх співвідношення й відповідність одне одному. Потребує більш глибокої переробки й методика застосування методології сталого людського розвитку до конкретної української дійсності в трансформаційний період. Враховуючи актуальність і недостатньо повну розробленість проблеми, автор обрав її як предмет самостійного дисертаційного аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковими комплексними дослідженнями відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти АПН України, зокрема із науково-дослідною темою (2003 – 2005 рр.) „Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України" (державний реєстраційний номер 0103У000959). Дисертант досліджував ідеологічний аспект загальної тематики, зокрема, вимірні пріоритети сталого людського розвитку у вищій освіті. Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту вищої освіти Академії педагогічних наук України (протокол №10 від 27 листопада 2003 року).

Метою дисертації є дослідження шляхів та напрямків реалізації взаємозв'язку пріоритетів сталого людського розвитку в період зміни вектора соціально-економічного і політичного розвитку в Україні, утвердження незалежності держави й соціально справедливого, демократичного суспільства. Автор зосереджується на послідовному розв'язанні таких ***дослідницьких завдань:***

– уточнення поняття "сталого людського розвитку", його логіко-гносеологічного навантаження, місця в системі понятійного апарату політологічного аналізу якості суспільного організму;

– систематизація пріоритетів сталого людського розвитку;

– аналіз їх реального взаємозв'язку в цивілізованих (розвинених) суспільствах;

– аналіз особливостей утвердження відповідних пріоритетів у суспільствах перехідного типу, особливо в Україні в умовах розбудови правової української держави, формування громадянського демократичного суспільства та становлення ринкових відносин;

– визначення головних напрямів посилення взаємозв'язку пріоритетів сталого людського розвитку в контексті здійснення українських реформ;

– аналіз завдань та шляхів усвідомлення цінностей сталого людського розвитку на рівні масової свідомості як однієї з головних передумов цивілізованого розвитку українського суспільства.

Об'єктом дослідження є проблема сталого людського розвитку.

Предмет дослідження – взаємозв'язок її пріоритетів та їх забезпечення в період соціальних трансформацій, зокрема в українському суспільстві.

Методологічну базу дослідження складають фундаментальні наукові праці, що опубліковані наприкінці XIX – на початку XXI ст. з проблем філософії політики, сталого людського розвитку, трансформації суспільства. Автор дотримується принципів історизму, об'єктивності, системності та цілісності, причинності та прогнозування. В дослідженні використовувалися методи конкретно-історичного підходу, порівняльного аналізу, які дали всі підстави визначити сутність та зміст поняття "сталого людського розвитку".

У дослідженні аргументуються положення, які мають ***наукову новизну*** і виносяться на захист:

– "сталий людський розвиток" є поняття, яке фіксує індекс якості життєдіяльності суспільства і людини, інтегрує його головні показники, засвідчує рівень ефективності реалізації соціальної політики держави в широкому розумінні й дозволяє здійснити порівняння якості життєвих процесів у різних країнах незалежно від типу соціальної системи та форми власності, на якій вона базується. Характеристика "сталого" людського розвитку означає стабільність реалізації відповідних критеріїв і показників;

– головними вимірними пріоритетами ідеології сталого людського розвитку є: збалансованість економічного життя суспільства; зайнятість населення та соціальний захист; екологічна ситуація; демографічна характеристика суспільного розвитку; харчування та охорона здоров'я населення; охорона довкілля; освіта та інформаційні процеси; організація влади та управління;

– реалізація ідеології сталого людського розвитку в суспільствах перехідного типу має суттєві особливості. Вони обумовлені, по-перше, залишковими обставинами життєдіяльності суспільства, які склались в системі колишніх соціальних координат; по-друге, дестабілізацією основних вимірів якості життя, обумовлених розривом мчнулих збалансованих зв'язків; по-третє, проблемами самостійності й пошуками нових пріоритетів; нарешті, глибокою

інертністю свідомості значної маси населення, яке звикло керуватись іншими цінностями. У дисертації аналізуються ці особливості стосовно української дійсності, обґрунтовуються конкретні пропозиції щодо оволодіння ситуацією;

– головною умовою забезпечення взаємозв'язку пріоритетів ідеології сталого людського розвитку є збалансована соціальна політика держави. У дисертації аналізуються структура та принципи реалізації державної соціальної політики, досвід розвинутих демократичних держав, шляхи та напрями здійснення соціального захисту населення в Україні, які передбачають зокрема: а) формування правової культури населення; б) здійснення економічних перетворень; в) розробку і впровадження програми конкретних заходів соціального захисту населення;

– усвідомлення цінності пріоритетів ідеології сталого людського розвитку розглядається в дисертації як соціальне завдання України перехідного періоду. Неувага до людських цінностей завжди обертається великим соціальним злом. Їх пріоритетність тому має стати масовим явищем, елементом суспільної та індивідуальної свідомості кожної людини. Це має здійснюватись через різноманітні форми освіти, культури і виховання, зокрема, нарощування показників інтелектуального розвитку нації до рівня їх відповідності розвинутих країн світ; приведення змісту освіти у відповідність з найновішими досягненнями в галузі науки, техніки та педагогічної практики; переорієнтація освіти на підготовку фахівців, здатних жити і працювати в ринково-демократичних умовах; формування фундаментальних цінностей тощо.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в аналізі взаємозв'язку пріоритетів сталого людського розвитку, що дає можливість внести відповідні уточнення в методологію оцінки якості розвитку тієї чи іншої соціальної системи, визначення її місця в структурі цивілізаційного поступу історії. Одночасно цей аналіз створює теоретичний фундамент оцінки якості й етапності розвитку України в загальному контексті сучасної європейської і світової історії.

У практичному вимірі матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при плануванні соціально-економічного, політичного і соціокультурного розвитку держави, а також у навчальному процесі, зокрема, при читанні курсів "Політологія", "Соціальна філософія та філософія історії" тощо.

Особистий внесок здобувача в розробку даної теми полягає у систематизації пріоритетів сталого людського розвитку; визначення ідей їх

взаємозв'язку як показника цивілізованості суспільного розвитку; в аналізі напрямів забезпечення взаємовідповідності цих пріоритетів в Україні в період утвердження державності.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки, практичні результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на Вченій раді та засіданні відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти АПН України, на засіданні кафедри соціально-гуманітарних наук Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України, на ряді науково-практичних конференціях, а саме: Міжнародній науковій конференції "Проблеми розвитку між відносинами України і Польщі: політологічний аналіз" (Київ, 2002), Перших міжнародних "Драгомановських читаннях" (Київ, 2003), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Релігієзнавство у структурі навчально-виховного процесу ВНЗ" (Київ, 2004).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 8 робіт, з них 3 статті у фахових виданнях ВАК України.

Структура і обсяг роботи. Мета і завдання дослідження та логіка реалізації пізнавальної концепції визначили структуру дисертації, що складається зі вступу, трьох розділів, висновків і переліку використаних джерел (308 позицій). Обсяг роботи – 191 сторінка, основна частина дисертації – 167 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У ***"Вступі"*** обгрунтовується актуальність теми дослідження, розкриваються об'єкт, предмет, мета і завдання дисертаційної роботи, її методологічні засади, визначається наукова новизна дослідження, відображається теоретичне і практичне значення та форми апробації результатів дисертаційної роботи.

У першому розділі – ***„Ідеологія сталого людського розвитку в політології: теоретико-методологічні засади визначення"*** – підкреслюється, що аналіз соціальних процесів у парадигмі "людських відносин" утвердився в літературі відносно недавно. Глибокого наукового обгрунтування він ще не отримав. Дещо зроблено західними політологами, однак проблема залишається відкритою і потребує додаткових досліджень.

Витоки цього підходу – в ідеології "людських відносин", запропонованій на противагу тейлоризму в 20-х роках XX ст. В.Ретлісбергом, У.Муром, Е.Мейо (США) та Ж.Фрідманом (Франція). Тейлоризм увійшов в історію як система організації праці, яка базувалась на оптимізації використання всіх наявних можливостей робітника і техніки. Людина в ньому розглядалась як продовження техніки. Психологічні, моральні та інші людські чинники залишались за межами тейлоризму, що звужувало його можливості й практичне застосування. Ідеологія "людського розвитку" зробила спробу ввести ці чинники до загальної системи виробничої життєдіяльності людини і запропонувала також враховувати й такі фактори, як покращення умов праці, відпочинку, проведення вільного часу, демократизація управління, ініціатива робітників, побут тощо.

У радянській філософській літературі щодо неї домінувала загалом негативна оцінка. Однак "теорія людських відносин" мала неабиякий ефект. Вона змінювала підходи до організації виробничої діяльності, збільшуючи в них частку людськості, гуманізму і моралі.

Ідеологія "сталого людського розвитку" може розглядатись як продовження, поглиблення й розгортання меж застосування теорії людських відносин до кордонів суспільства загалом. Вона спрямована на збалансування всіх показників життя – виробничих, соціальних, політичних, духовних, культурних, моральних. Людина в цій теорії представлена як цілісна істота; суспільство – як система відносин, кожен вид з яких має гармонійно доповнювати одне одного. Лише в такому суспільстві людина отримує можливості для повноти самореалізації й відчуває себе причетною до процесів, що розгортаються.

Поняття "сталості" означає не кінечність відповідних показників, а їх необмежений характер, спрямованість суспільного розвитку через їх нарощування. До цих показників належить: економічна ситуація, зайнятість населення та соціальний захист, динаміка народонаселення (демографічний фактор), харчування та охорона здоров'я, охорона довкілля (екологія), освіта, наука і культура. Збалансованість показників засвідчує рівень цивілізованості розвитку держави.

Поняття "сталого людського розвитку" дозволяє по-перше, охопити суспільство як цілісну систему з точки зору якісних показників його розвитку; по-друге, більш рельєфно проаналізувати спрямованість суспільних процесів і людських пріоритетів; по-третє, здійснити порівняльний аналіз якості розвитку

тих чи інших держав, соціального захисту людини, що реалізується в різних соціальних системах; по-четверте, нарешті, воно дає можливість скорегувати процес суспільного розвитку в бік реалізації людських пріоритетів і гуманістичних цінностей.

Серед прийомів та засобів діяльності влади із забезпечення стабільності системи – ідеології сталого розвитку на першому місці знаходиться *соціальне маневрування,* зміст якого полягає у тому, щоб послабити колізію між закономірностями функціонування системи та інтересами тієї частини суспільства, на якій вони негативно позначаються.

Разом з тим, досвід показує, що звернення до соціального маневрування не дає повної гарантії сталого розвитку суспільної системи, і розвинені демократичні суспільства широко практикують інший метод – *політичне маневрування,* а саме соціальне маневрування здійснюється за допомогою політичних засобів – через діяльність політичних органів, за допомогою політичних рішень тощо. Однією з найпоширеніших форм політичного маневрування є виявлення сталого консенсусу, який не виключає конфронтації сторін, але утримує її в прийнятних межах.

Серед інших форм можна виділити *підміну засобів досягнення мети,* завдяки чому висувається нова мета, зовнішні параметри якої відповідають індивідуальним та груповим інтересам більшості громадян. У той же час пропонуються засоби, які за жодних умов не забезпечать просування до мети. Тим самим досягається значний виграш часу, який може бути використаним для стабілізації системи.

Із зазначеною тісно пов`язана інша форма – *зміна політичної дійової особи,* що полягає у втраті суспільної довіри в певний конкретний момент політичною силою, яка взяла на себе зобов`язання домогтись визначеної мети, але не реалізувала його.

Широко використовується й така форма, як *створення образу ворога* та так звана *"концепція заколоту",* згідно з якою, будь-яке негативне явище, яке зачіпає інтереси громадян, є результатом свідомої ворожої діяльності певних сил – у самій країні та поза її межами.

Ще один метод – це *політичне маніпулювання,* тобто цілеспрямований вплив на суспільну свідомість через використання каналів масових комунікацій.

Можна зазначити й такий метод, *як інтеграція контреліти,* що полягає у її інтеграції в систему шляхом індивідуального (як формального, так і

неформального) залучення до складу еліти, або ж в результаті приєднання її до владних структур, які очолюють ті організації та рухи, котре підпали під певний вплив контреліти.

Можливий і *метод силового тиску,* найбільш ефективного у системах з примітивною структурою. Як ще діючий засіб стабілізації суспільної системи силовий тиск має досить значний діапазон: від встановлення тоталітарної диктатури, спрямованої на насильницьку ліквідацію негативного ставлення до системи (в тому числі – фізичне винищення його носіїв), – до застосування непрямих методів тиску при дотриманні норм сучасної правової держави. Реалізація тієї чи іншої форми визначальним чином залежить і від ступеню складності суспільної системи, й від гостроти її кризових процесів.

Другий розділ – ***"Системність пріоритетів ідеології сталого людського розвитку як показник цивілізованості суспільства"*** – присвячено аналізу взаємозв'язку, взаємовідповідності, збалансованості пріоритетів сталого людського розвитку, що розглядається в дисертації як показник цивілізованості (цивілізованого розвитку) суспільства.

Суспільство має системних характер. Це означає, що всі його елементи (складові) по відношенню до цілого займають відповідні їм місця. У марксистській філософії системність суспільства намагались охопити за допомогою поняття "суспільно-економічна формація". Воно має як свої переваги, так і недоліки. Згодом у філософії з'явились концепції структурно-функціонального аналізу (Т.Парсонс), економічної рівноваги та збалансованості соціальних факторів (В.Паретто), стадій економічного зростання (У.Ростоу) тощо. Усі вони намагались охопити суспільство як цілісну систему. Однак, оскільки з них різною мірою глибини випадали показники людського виміру, системність суспільства залишалась у цих теоріях величиною умовною.

Розгляд суспільства в парадигмі "сталого людського розвитку" дозволяє дещо інакше проаналізувати такі фактори, як тип власності та політичний устрій і одночасно підключити до цього аналізу не менш важливі для людини показники – загальна економічна ситуація, зайнятість населення та соціальний захист, демографічна ситуація, харчування та охорона здоров'я, екологічна ситуація, освіта, наука, культура, духовний розвиток людини і суспільства, захист прав людини, її демократичні свободи. Збалансованість цих показників означає цивілізований характер розвитку суспільства, розбалансованість

засвідчує певні збочення, відхилення від магістрального шляху розвитку цивілізації.

Прикладом подібного збочення може бути розвиток суспільств соціалістичного спрямування, зокрема СРСР та країн колишнього соціалістичного табору. Загальні показники, зокрема виплавки чавуну, видобутку вугілля та збирання сільськогосподарської продукції на душу населення були високими. Однак вони характеризували суспільні процеси лише зовнішнім чином й майже не торкались становища людини в суспільстві, її самопочуття, комфорту, можливостей цілісної самореалізації. Соціальна політика того періоду мала зміщені пріоритети: на словах проголошувалось одне, практика ж розгорталась в іншому напрямі.

Одночасно авторитет показників виробничого характеру впливав на демографічні, екологічні, побутові й інші фактори. Навіть не запідозрюючи загрози, людина могла з гордістю працювати в екологічно небезпечних зонах; вона десятиліттями очікувала на квартиру; отримувала жалюгідні пільги щодо догляду за дитиною, на лікування тощо. Все це – свідчення розбалансованості суспільного процесу, його деформованості, збочення.

Повернення до магістральних шляхів розвитку цивілізації вимагає взаємовідповідності означених показників. Виробництво не повинно здійснюватись за рахунок здоров'я людини. Екологічна ситуація має бути виправленою. Демографічний процес має йти шляхами нарощуваного відтворення. Вимогам розвитку людського фактору має відповідати наука, освіта і культура. Це і є основні риси магістрального цивілізаційного розвитку людства. Звичайно, означена модель реалізується в дійсності суперечливо. Ідеального суспільства немає. Ближче до неї підійшли західні розвинені держави. За рівнем конкурентоспроможності першими серед них є Фінляндія, США і Канада. Україна рухається у цьому напрямі і все свідоміше заявляє про свій цивілізаційний вибір. І хоч сьогодні вона знаходиться на 60-му місці (серед 75 країн, які досліджувались), вона прагне утвердити пріоритети сталого людського розвитку, підпорядкувати їм економічну, соціальну і гуманітарну політику.

Третій розділ – ***"Основні напрямки реалізації ідеології людського розвитку в Україні в період утвердження державності"*** присвячений аналізу напрямів та факторів забезпечення внутрішнього взаємозв'язку пріоритетів сталого людського розвитку. У ньому відзначається, що Україна належить до суспільств перехідного типу. Це означає, що розвиток у ній відбувається

одночасно з пошуком оптимальної моделі суспільно-економічного і політичного розвитку, відповідного зразка, на який можна було б зорієнтуватись, відпрацюванням пріоритетів і механізмів їх забезпечення, переосмисленням можливостей та спадщини, яка дісталась від старого суспільства.

Загальний вектор розвитку України визначається переходом від тоталітарного суспільства до демократичного, від державницько-планової економіки до ринкової, від моноідеологічних пріоритетів до плюралістичних, загальнолюдських.

Особливості цього переходу обумовлені, по-перше, залишковими обставинами життєдіяльності суспільства, які склались у системі колишніх соціальних координат; по-друге, дестабілізацією основних вимірів якості життя, обумовлених насамперед різким розривом колишніх збалансованих зв'язків; по-третє, проблемами пошуку пріоритетів і партнерів; по-четверте, глибокою інертністю свідомості маси населення, яке звикло керуватись іншими цінностями.

Незважаючи на складність ситуації, потреба в сталому людському розвиткові України вже стала усвідомленою як на рівні владних структур, так і на рівні основної маси інтелектуальної еліти суспільства. Відпрацьовані основні напрями реалізації показників сталого людського розвитку, забезпечення їх взаємозв'язку і взаємовідповідності.

Економічна ситуація останнього десятиріччя в Україні позначена глибокими кризовими процесами. Разом з тим, загальний вектор стабілізації можна вважати знайденим – поглиблення й прискорення ринкових перетворень шляхом стабілізації виробництва, фінансового ринку, збільшення доходної частини бюджету, упорядкування системи оподаткування, управління державним майном, скорочення видатків на утримання апарату державного управління, створення умов для зростаючого розвитку сільського господарства. Сьогодні країна стала на шлях післякризового розвитку. Однак незважаючи на деяке поліпшення соціально-економічних показників, корені глибокої соціально-економічної кризи ще не подолані. Для утвердження сталого людського розвитку необхідно здійснити комплекс перетворень, забезпечити загальну збалансованість системи, впровадити низку інновацій. Першим серед пріоритетів сталого людського розвитку є стабілізація виробничої сфери, яка забезпечує підґрунтя зайнятості людей та їх соціальний захист. Розв'язання цієї проблеми потребує, насамперед, усунення залишкових диспропорцій,

приведення системи у відповідність із загальною логікою демократизації суспільства та ринкових перетворень. Безробіття означає, що в економіці незадовільно використовуються ресурси і знижуються доходи населення. Наслідки цього поглиблення можуть бути надто небезпечними. Соціальний захист у цих умовах означає, насамперед, подолання безробіття стабілізаційними заходами щодо виплати зарплати, пенсійної реформи тощо.

Надто важкою, а може навіть і загрозливою, є в Україні *демографічна ситуація.* Поглибились негативні тенденції, які були притаманні відтворенню населення України протягом тривалого часу. Аналізуються міграційні процеси. Всі ці показники потрібно враховувати й контролювати у відповідності із загальною стратегією розвитку України.

Для подолання демографічної кризи потрібні десятиліття. Тому заходи, які пропонуються, носять довготривалий характер. Головним із них є забезпечення одержання населенням реальних доходів на рівні не нижчому за рівень забезпечення витрат на відтворення життєдіяльних функцій, робочої сили, підтримки належного рівня здоров'я, здобуття певного соціального статусу, створення сім'ї, утримання і виховання дітей. Серед першочергових заходів слід виділяти а) стимулювання реалізації відкладених народжень; б) планування сім'ї; в) зниження захворюваності населення.

Екологічна ситуація в Україні потребує впровадження нової екологічної політики. Підходи, що практикуються нині, на її поліпшення радикально не впливають. Потрібно сформувати нове економічне мислення і культуру, змінити підходи до планування виробничих процесів, використання матеріальних і людських ресурсів.

Вжиття невідкладних стабілізаційних заходів потребують *харчування та охорона здоров'я населення.* На сьогоднішній день нагальною є потреба реформування управління системою охорони здоров'я, приведення її у відповідність з вимогами ринкової економіки. Необхідно виправити показники здоров'я, призупинити зубожіння населення, зняти обмеження доступності медичних послуг як у містах, так і в сільській місцевості. Потребує суттєвого поліпшення структура харчування населення.

Важливими показниками сталого людського розвитку є *освіта, наука і культура.* Вони є тією духовною основою, на якій тримається цивілізована держава та завдяки якій забезпечуються прогрес і гуманізація суспільства. Освіта України сьогодні реформується. Це відбувається шляхом оптимізації мережі закладів освіти, напрямів підготовки фахівців, змісту освіти,

впровадження нових педагогічних технологій. У стані реформування також знаходяться наука і культура. Демократизації потребують розвиток *масової інформації, політичних та громадянських процесів.*

Взаємовідповідність основних пріоритетів сталого людського розвитку не може бути забезпеченою без глибокого усвідомлення сутності соціального процесу як глибоко людського, демократичного і гуманістичного. Формування нового мислення у цьому вимірі є соціальним завданням української дійсності. Його виконання забезпечується впровадженням різноманітних форм демократичної (громадянської) освіти та виховання.

У ***"Висновках"*** підводяться підсумки дослідження, формулюються практичні рекомендації.

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури, узагальнення досвіду практичних перетворень в Україні в останнє десятиріччя автором доведено, що загальною ідеологією соціально-економічних і політичних трансформацій в Україні має стати ідеологія сталого людського розвитку. Це поняття фіксує індекс якості життєдіяльності суспільства і людини, інтегрує його головні показники, засвідчує рівень ефективності реалізації соціальної політики держави в широкому розумінні й дозволяє здійснити порівняння якості життєвих процесів у різних країнах незалежно від типу соціальної системи та форми власності, на якій вона базується. Характеристика "сталого" людського розвитку означає стабільність реалізації відповідних критеріїв і показників, послідовність їх якісної реалізації.

Автором доведено, що головними пріоритетами ідеології сталого людського розвитку є: збалансованість економічного життя суспільства з політичними і соціокультурними процесами; зайнятість населення та соціальний захист; екологічна ситуація; демографічна характеристика суспільного розвитку; харчування та охорона здоров'я населення; охорона довкілля; освіта та інформаційні процеси; організація влади та управління.

У дисертації доведено, що реалізація ідеології сталого людського розвитку в суспільствах перехідного типу має особливості, обумовлені, по-перше, залишковими обставинами життєдіяльності суспільства, які склались в системі колишніх соціальних координат; по-друге, дестабілізацією основних вимірів якості життя, обумовлених розривом минулих збалансованих зв'язків; по-третє, проблемами самостійності й пошуками нових пріоритетів; нарешті, глибокою інертністю свідомості значної маси населення, яке звикло керуватись іншими цінностями. У дисертації аналізуються ці особливості стосовно

української дійсності, обґрунтовуються конкретні пропозиції щодо оволодіння ситуацією.

Автором обґрунтовується головна умова реалізації ідеології сталого людського розвитку, у якості якої постає збалансована соціально-економічна політика держави. У дисертації аналізуються структура та принципи реалізації державної соціальної політики, досвід розвинених демократичних держав, шляхи та напрями здійснення соціального захисту населення в Україні, які передбачають зокрема: а) формування правової культури населення; б) здійснення економічних перетворень; в) розробку і впровадження програми конкретних заходів соціального захисту населення.

Підкреслюється важливість усвідомлення цінності пріоритетів ідеології сталого людського розвитку суспільством загалом і окремою особистістю, зокрема. Економічне просвітництво розглядається в дисертації як соціальне завдання України перехідного періоду. Неувага до людських цінностей завжди обертається великим соціальним злом. Їх пріоритетність тому має стати масовим явищем, елементом суспільної та індивідуальної свідомості кожної людини. Це має здійснюватись через різноманітні форми освіти, культури і виховання, зокрема, нарощування показників інтелектуального розвитку нації до рівня їх відповідності розвиненим країнам світу; приведення змісту освіти у відповідність з найновішими досягненнями в галузі науки, техніки та педагогічної практики; переорієнтація освіти на підготовку фахівців, здатних жити і працювати в ринково-демократичних умовах; формування фундаментальних цінностей тощо.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

Бєлобров Б.Д., Андрущенко В.П., Сарапін В.О. Динаміка реформ в Україні на рубежі століть: ідея сталого людського розвитку // Сучасна українська політика. Політики й політологи про неї. – К., 1999. – С.147-158.

Бєлобров Б.Д. Освіта в системі пріоритетів сталого людського розвитку // Вісник Харківського державного університету. Серія: Питання політології. – Харків, 1999. – № 439. – С. 15-19.

Бєлобров Б.Д. Стратегія українського державотворення: соціальні пріоритети // Людина і політика. – К., 2000. – № 1. – С. 4–8.

Бєлобров Б.Д. Соціальна спрямованість реформ: від мети до реалізації // Стратегія українського державотворення. Філософсько-політологічний та економічний аналіз. – Київ-Полтава, 2000. – С. 56-63.

Бєлобров Б.Д. Духовність, екологія, освіта і добробут як пріоритети сталого людського розвитку // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи: Зб. наук. праць. – Вип. 3. – К., 2000. - С. 478-483.

Бєлобров Б.Д. Методологічні вимоги до визначення сталості людського розвитку // Матеріали Міжнародної наукової конференції "Проблеми розвитку між відносинами України і Польщі: політологічний аналіз". – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. – С.35-38.

Бєлобров Б.Д. Сталий людський розвиток: напрями реалізації в Україні. – К.: Знання України, 2002. – 36 с.

Бєлобров Б.Д. Сучасні пріоритети сталого людського розвитку в Україні // Вісник: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова: Матеріали звітної науково-практичної конференції (лютий) / Укл. Л.Л.Макаренко, І.О.Нікуліна. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – Випуск 7. – С. 149-155.

АНОТАЦІЯ

Бєлобров Борис Давидович. Ідеологія сталого людського розвитку в Україні в період соціальних трансформацій: проблема становлення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю – 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2005.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми становлення ідеології сталого людського розвитку в Україні в період соціальних трансформацій.

У роботі визначено поняття сталого людського розвитку, що фіксує індекс якості життєдіяльності суспільства і людини, інтегрує його головні показники, засвідчує рівень ефективності реалізації соціальної політики держави в широкому розумінні й дозволяє здійснити порівняння якості життєвих процесів у різних країнах незалежно від типу соціальної системи та форми власності, на якій вона базується.

Головними вимірними пріоритетами ідеології сталого людського розвитку є: збалансованість економічного життя суспільства; зайнятість

населення та соціальний захист; екологічна ситуація; демографічна характеристика суспільного розвитку; харчування та охорона здоров'я населення; охорона довкілля; освіта та інформаційні процеси; організація влади та управління.

Ключові слова: соціальна трансформація, сталий людський розвиток, ідеологія сталого людського розвитку, пріоритети сталого людського розвитку, показники сталого людського розвитку, соціальна політика держави.

АННОТАЦИЯ

Белобров Борис Давидович. Идеология устойчивого человеческого развития в Украине в период социальных трансформаций: проблема становления. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности – 23.00.03 – политическая культура и идеология. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2005.

Диссертация посвящена исследованию проблемы становления идеологии устойчивого человеческого развития в Украине в период социальных трансформаций.

В работе определено понятие устойчивого человеческого развития, фиксирующего индекс качества жизнедеятельности общества и человека, интегрирующего его главные показатели, определяющего уровень эффективности реализации социальной политики государства в широком смысле и позволяет осуществить сравнение качества жизненных процессов в разных странах независимо от типа социальной системы и формы собственности, на которой она базируется.

Вместе с тем отмечено, что главными измерительными приоритетами идеологии устойчивого человеческого развития есть: сбалансированность экономической жизни общества; занятость населения и социальная защита; экологическая ситуация; демографическая характеристика общественного развития; питание и здравоохранение населения; охрана окружающей среды; образование, информационные процессы; организация власти и управления.

Реализация идеологии устойчивого человеческого развития в обществах переходного типа имеет существенные особенности. Они обусловлены, во-первых, остаточными обстоятельствами жизнедеятельности общества, которые сложились в системе бывших социальных координат; во-вторых, дестабилизацией основных измерений качества жизни, обусловленных разрывом бывших сбалансированных связей; в-третьих, проблемами самостоятельности и поисками новых приоритетов; в-четвертых, глубокой инертностью сознания значительной массы населения, которое привыкло руководствоваться другими ценностями. В диссертации анализируются эти особенности по отношению к украинской действительности, обосновываются конкретные предложения относительно овладения ситуацией.

Главным условием обеспечения взаимосвязи приоритетов идеологии устойчивого человеческого развития есть сбалансированная социальная политика государства. В диссертации анализируются структура и принципы реализации государственной социальной политики, опыт развитых демократических государств, пути и направления осуществления социальной защиты населения в Украине, которые предусматривают, в частности: а) формирование правовой культуры населения; б) осуществление экономических преобразований; в) разработку и внедрение программы конкретных мероприятий социальной защиты населения.

Осознание ценности приоритетов идеологии устойчивого человеческого развития рассматривается в диссертации как социальное задание Украины переходного периода. Невнимание к человеческим ценностям всегда оборачивается большим социальным злом. Их приоритетность поэтому должна стать массовым явлением, элементом общественного и индивидуального сознания каждого человека. Это должно осуществиться через разные формы образования, культуры и воспитания, а именно наращивание показателей интеллектуального развития нации до уровня их соответствия развитым странам мира; приведение содержание образования в соответствие с самыми новыми достижениями в области науки, техники и педагогической практики; переориентация образования на подготовку специалистов, умеющих жить и работать в рыночно-демократических условиях; формирование фундаментальных ценностей и т.д.

Ключевые слова: социальная трансформация, устойчивое человеческое раз. итие, идеология устойчивого человеческого развития, приоритеты

устойчивого человеческого развития, показатели устойчивого человеческого развития, социальная политика государства.

ANNOTATION

Bielobrov Borys Davydovych. The ideology of constant human development in Ukraine during social transformations: a problem of formation. – Manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the Candidate of Political Sciences on a subject – 23.00.03 – Political Culture and Ideology. National Pedagogical M.Dragomanov University, Kiev, 2005.

The dissertation is devoted to a problem of a stable human development formation in Ukraine within the period of social transformations.

The work determines the definition of stable human development that fixes the quality index of social and human vital activity, integrates its main features, confirms a level of social realization policy efficiency of the state in the wide sense of meaning and allows to compare the quality of vital processes in different countries irrespective to a type of social system and form of ownership, on which it is based.

The main measurable priorities of steady ideology human development are: equation of society economic life; population employment and social protection; ecological situation; demographic characteristic of public development; nourishment and public health care; environmental protection; education and information processes; authority and management organization.

Key words: social transformation, constant human development, constant human development ideology, priorities of constant human development, parameters of stable human development, state social policy.